МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра Оториноларингології

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. проректора з науково-педагогічної роботи

_____ Світлана КОТЮЖИНСЬКА

01 вересня 2022 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОТОРИНОЛАРИНГОЛОГІЯ»

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)
Галузь знань: 22 «Охорона здоров'я»
Спеціальність: 222 «Медицина»
Освітньо-професійна програма: Медицина

2022

Робоча програма складена на основі освітньо-професійної програми «Медицина» підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 222 «Медицина» галузі знань 22 «Охорона здоров'я»,ухваленою Вченою Радою ОНМедУ (протокол № 9 від 23 червня 2022 року).

Розробники:
завідувач кафедри, д.мед.н., проф. Пухлік С.М.
завуч кафедри, к.мед.н., доц. Тітаренко О.В.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри оториноларингології
Протокол № __1_ від 29.06.2022 р.

Завідувач кафедри _____ ***Сергій Пухлік***

Погоджено із гарантом ОПП _____ Валерія МАРІЧЕРЕДА

Схвалено предметно-цикловою методичною комісією з хірургічних дисциплін ОНМедУ
Протокол № _1__ від 30.08.2022 р.

Голова предметно-циклової методичної комісії з хірургічних дисциплін ОНМедУ
_____ Василь Міщенко

Переглянуто та затверджено на засіданні кафедри_____
Протокол № ___ від "___" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри _____ _____
(підпис) *(Ім'я ПРІЗВИЩЕ)*

Переглянуто та затверджено на засіданні кафедри_____
Протокол № ___ від "___" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри _____ _____
(підпис) *(Ім'я ПРІЗВИЩЕ)*

1. Опис навчальної дисципліни:

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, спеціалізація, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни
Загальна кількість: Кредитів: 3 Годин: 90 Змістових модулів: 4	Галузь знань 22 «Охорона здоров'я» Спеціальність 222 «Медицина» Рівень вищої освіти другий (магістерський)	*Денна форма навчання* *Обов'язкова дисципліна*
		Рік підготовки: 4
		Семестри VII - VIII
		Лекції (6 год.)
		Семінарські (0 год.)
		Практичні (38 год.)
		Лабораторні (0 год.)
		Самостійна робота (46 год.)
		у т.ч. індивідуальні завдання (0 год.)
		Форма підсумкового контролю – диференційований залік

2. Мета та завдання навчальної дисципліни, компетентності, програмні результати навчання.

Мета: Опанування здобувачем вищої освіти знань і формування елементів професійних компетентностей в галузі оториноларингології та удосконалення навичок та компетентностей, набутих при вивченні попередніх дисциплін.

Завдання:

1.Формування вмінь та навичок:з диференційної діагностики, найбільш поширених ЛОР захворювань.

2. Удосконалення навичок обґрунтування клінічного діагнозу, складання плану лабораторних та інструментальних досліджень,

3.Опанування вмінням визначати тактику невідкладної допомоги,лікування та профілактики найбільш поширених ЛОР захворювань.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних компетентностей**:**

- **Загальних (ЗК):**

ЗК1 – Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
ЗК3 – Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
ЗК4 – Знання та розуміння предметної галузі та розуміння професійної діяльності.
ЗК5 – Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.
ЗК6 – Здатність приймати обґрунтовані рішення.
ЗК7 – Здатність працювати в команді.
ЗК10 – Здатність використовувати інформаційні і комунікаційні технології.

- **Спеціальних(СК):**

СК1 – Здатність збирати медичну інформацію про пацієнта і аналізувати клінічні дані.
СК2 – Здатність до визначення необхідного переліку лабораторних та інструментальних досліджень та оцінки їх результатів.
СК3 – Здатність до встановлення попереднього та клінічного діагнозу захворювання.
СК4 – Здатність до визначення необхідного режиму праці та відпочинку при лікуванні та профілактиці захворювань
СК5 – Здатність до визначення характеру харчування при лікуванні та профілактиці захворювань.
СК6 – Здатність до визначення принципів та характеру лікування та профілактики

захворювань.
СК7 – Здатність до діагностування невідкладних станів.
СК8 – Здатність до визначення тактики та надання екстреної медичної допомоги.
СК9 – Здатність до проведення лікувально-евакуаційних заходів
СК11 –Здатність розв'язувати медичні проблеми у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності.
СК17. Здатність до оцінювання впливу навколишнього середовища, соціально-економічних та біологічних детермінант на стан здоров'я індивідуума, сім'ї, популяції
СК25. Дотримання професійної та академічної доброчесності,нести відповідальність за достовірність отриманих наукових результатів
СК26. Здатність визначати тактику ведення осіб, що підлягають диспансерному нагляду
СК27.Здатність до вміння діагностувати та визначати тактику ведення хворих на позалегенєві й поширені форми туберкульозу, у т.ч. ко-інфекцію ТБ/ВІЛ з хіміорезистентним перебігом

Програмні результати навчання (ПРН):

ПРН1 - Мати ґрунтовні знання із структури професійної діяльності. Вміти здійснювати професійну діяльність, що потребує оновлення та інтеграції знань. Нести відповідальність за професійний розвиток, здатність до подальшого професійного навчання з високим рівнем автономності.
ПРН2 - Розуміння та знання фундаментальних і клінічних біомедичних наук, на рівні достатньому для вирішення професійних задач у сфері охорони здоров'я.
ПРН3 - Спеціалізовані концептуальні знання, що включають наукові здобутки у сфері охорони здоров'я і є основою для проведення досліджень, критичне осмислення проблем у сфері медицини та дотичних до неї міждисциплінарних проблем.
ПРН4 - Виділяти та ідентифікувати провідні клінічні симптоми та синдроми (за списком 1); за стандартними методиками, використовуючи попередні дані анамнезу хворого, дані огляду хворого, знання про людину, її органи та системи, встановлювати попередній клінічний діагноз захворювання (за списком 2).
ПРН5 - Збирати скарги, анамнез життя та захворювання, оцінювати психомоторний та фізичний розвиток пацієнта, стан органів та систем організму, на підставі результатів лабораторних та інструментальних досліджень оцінювати інформацію щодо діагнозу (за списком 4), враховуючи вік пацієнта.
ПРН6 - Встановлювати остаточний клінічний діагноз шляхом прийняття обґрунтованого рішення та аналізу отриманих суб'єктивних і об'єктивних даних клінічного, додаткового обстеження, проведення диференційної діагностики, дотримуючись відповідних етичних і юридичних норм, під контролем лікаря-керівника в умовах закладу охорони здоров'я (за списком 2).
ПРН7 - Призначати та аналізувати додаткові (обов'язкові та за вибором) методи обстеження (лабораторні, функціональні та/або інструментальні) (за списком 4), пацієнтів із захворюваннями органів і систем організму для проведення диференційної діагностики захворювань (за списком 2).
ПРН8 - Визначити головний клінічний синдром або симптом, яким обумовлена тяжкість стану потерпілого/постраждалого (за списком 3) шляхом прийняття обґрунтованого рішення стану людини за будь-яких обставин (в умовах закладу охорони здоров'я, за його межами) у т.ч. в умовах надзвичайної ситуації та бойових дій, в польових умовах, в умовах нестачі інформації та обмеженого часу.
ПРН9 - Визначати характер та принципи лікування хворих (консервативне, оперативне) із захворюваннями (за списком 2), враховуючи вік пацієнта, в умовах закладу охорони здоров'я, за його межами та на етапах медичної евакуації, в т.ч. у польових умовах, на підставі попереднього клінічного діагнозу, дотримуючись відповідних етичних та юридичних норм, шляхом прийняття обґрунтованого рішення за існуючими алгоритмами

та стандартними схемами, у разі необхідності розширення стандартної схеми вміти обґрунтувати персоніфіковані рекомендації під контролем лікаря-керівника в умовах лікувальної установи.
ПРН10 - Визначати необхідний режим праці, відпочинку та харчування на підставі заключного клінічного діагнозу, дотримуючись відповідних етичних та юридичних норм, шляхом прийняття обґрунтованого рішення за існуючими алгоритмами та стандартними схемами.
ПРН14 - Визначати тактику та надавати екстрену медичної допомогу при невідкладних станах (за списком 3) в умовах обмеженого часу згідно з існуючими клінічними протоколами та стандартами лікування.
ПРН17 - Виконувати медичні маніпуляції (за списком 5) в умовах лікувального закладу, вдома або на виробництві на підставі попереднього клінічного діагнозу та/або показників стану пацієнта шляхом прийняття обґрунтованого рішення, дотримуючись відповідних етичних та юридичних норм.
ПРН18 - Визначати стан функціонування та обмежень життєдіяльності особи та тривалість непрацездатності з оформленням відповідних документів, в умовах закладу охорони здоров'я на підставі даних про захворювання та його перебіг, особливості професійної діяльності людини, тощо. Вести медичну документацію щодо пацієнта та контингенту населення на підставі нормативних документів.
ПРН21 - Відшуковувати необхідну інформацію у професійній літературі та базах даних інших джерелах, аналізувати, оцінювати та застосовувати цю інформацію.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен:

Знати: Етіологію, патогенез, клініку, діагностику, диференційну діагностику, лікування, профілактику поширених ЛОР захворювань.

Вміти:

- Спілкуватися із пацієнтами, збирати скарги, анамнез життя та захворювання.
- Оцінювати стан ЛОР органів у нормі та при різноманітних видах патології.
- Проводити клінічне обстеження ЛОР хворих за стандартними методиками.
- Аналізувати результати лабораторних, функціональних та інструментальних досліджень.
- Проводити диференційну діагностику та обґрунтовувати клінічний діагноз.
- Визначати тактику та надавати екстрену медичної допомогу при невідкладних станах.
- Визначати характер та принципи лікування хворих на підставі попереднього клінічного діагнозу, дотримуючись відповідних етичних та юридичних норм, шляхом прийняття обґрунтованого рішення за існуючими алгоритмами та стандартними схемами.
- Виконувати медичні маніпуляції (за списком 5) при поширених ЛОР захворюваннях.
- Вести медичну документацію при поширених ЛОР захворюваннях.

3. Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Клінічна анатомія, фізіологія, методи дослідження ЛОР органів.

Тема 1. Ендоскопічні методи дослідження ЛОР органів. Оволодіння студентами практичними навичками: користування лобним рефлектором, проведення отоскопії, передньої риноскопії, епі-, мезо- та гіпофарингоскопії, непрямої ларингоскопії, дослідження прохідності слухової труби, визначення гостроти слуху, визначення дихальної та нюхової функцій носу, взяття мазків з носа, глотки для бактеріологічного та вірусологічного дослідження.

Тема 2. Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження слухового аналізатора.

Клінічна анатомія зовнішнього вуха і середнього вуха. Трансмісійна, трансформаційна функції. Будова завитки та її рецепторного апарата. Теорії звукопроведення та звукосприйняття. Дослідження слухової функції.

Тема 3. Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження вестибулярного аналізатора.

Клінічна анатомія заднього лабіринту. Клінічна анатомія рецепторного апарата присінка та напівколових каналів. Провідні шляхи слухового та вестибулярного аналізаторів. Адекватні подразники ампулярного та отолітового апарата. Види вестибулярних реакцій. Ністагм, його характеристики. Основні закономірності ністагму. Сучасні методи вестибулометрії: координаційні, калоричні, обертальні, пресорна проба, електроністагмографія, стабілографія.

Тема 4. Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження носа, біляносових пазух. Будова зовнішнього носа. Порожнина носа, структура його стінок. Функціональні відділи порожнини носа. Кровопостачання й іннервація носової системи. Клініко-топографічні відносини решітчастого лабіринту, верхньощелепової, лобової, клиноподібної пазух та оточуючих анатомічних утворень. Особливості будови носової системи у дитячому віці. Методи дослідження порожнини носа і приносових пазух.

Тема 5. Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження носа, приносових пазух, глотки, гортані, трахеї, стравоходу.

Анатомічні утворення носоглотки, ротоглотки, гортаноглотки. Структура і функції лімфоаденоїдного глоткового кільця. Топографія гортані. Хрящі, суглоби та зв'язки гортані. Кровопостачання та інервація гортані. Будова трахеї. Відділи трахеї і її топографо-анатомічні зв'язки. Структура бронхів. Кровопостачання, лімфовідтік та іннервація трахеобронхіальної системи. Будова стравоходу, кровопостачання, іннервація. Відділи стравоходу і їх топографія. Анатомо-фізіологічні звуження стравоходу.

Змістовий модуль 2. Захворювання вуха.

Тема 6. Захворювання зовнішнього вуха (СРС). Зовнішній отит (фурункул, розповсюджене запалення зовнішнього слухового проходу), отомікоз, бешиха, перихондрит, екзема, отгематома, сірчана пробка. Етіологія, патогенез, клінічні симптоми, методи лікування захворювань зовнішнього вуха. Методи видалення сірчаної пробки та сторонніх тіл: гачком, промивання зовнішнього слухового проходу. Накладання пов'язки на вухо та зігріваючого компресу.

Тема 7. Гострий гнійний середній отит. Мастоїдит. Шляхи проникнення інфекції у середнє вухо. Стадії гострого гнійного середнього отиту, клініка, діагностика. Оцінка даних отоскопії у хворих з гострим запаленням середнього вуха, рентгенографії скроневих кісток за Шюллером, КТ і МРТ-дослідження вуха. Обґрунтування діагнозу, вибір раціональної лікувальної тактики у залежності від стадії захворювання. Показання до парацентезу. Техніка парацентезу. Особливості перебігу гострого гнійного середнього отиту при інфекційних захворюваннях та у дитячому віці. Наслідки захворювання. Етіологія, патогенез, класифікація, клініка мастоїдиту. Диференційний діагноз гострого гнійного середнього отиту, мастоїдиту з зовнішнім отитом. Принципи лікування (консервативне і хірургічне) у залежності від стадії мастоїдиту. Показання до антромастоїдотомії.

Тема 8. Атипові форми мастоїдитів (СРС). Шляхи проникнення інфекції у сосковидний відросток. Фактори, які впливають на перебіг гострого мастоїдиту. Різновиди мастоїдитів у залежності від перебігу (латентний, миттєвий) та локалізації гнійного осередка (верхівково-шийні форми: Бецольда, Муре, Орлеанського, Чителлі; зигоматицит, петрозит, сквамит, окципітит). Особливості діагностики і клініки атипових форм мастоїдиту. Принципи лікування (консервативне і хірургічне) у залежності від стадії мастоїдиту. Профілактика.

Тема 9. Хронічний гнійний середній отит, лабіринтит. Роль захворювань верхніх дихальних шляхів, імунологічного стану організму та алергічного фактора у генезі хронічного гнійного середнього отиту. Обов`язкові ознаки, мезотимпаніт та

епітимпаніт, холестеатома, диференційна діагностика. Основні принципи консервативного і хірургічного лікування мезо- і епітимпаніту. Показання до радикальної операції на вусі, її етапи. Показання до слуховідновлюючих операцій. Тимпанопластика. Етапи та типи (за Вульштейном). Лабіринтит. Шляхи проникнення інфекції до внутрішнього вуха. Клінічні форми (обмежений, дифузний, серозний, гнійний, некротичний лабіринтити), діагностика, лікування.

Тема 10. Негнійні захворювання вуха: секреторний середній отит, ексудативний отит, сенсоневральна приглухуватість, отосклероз, хвороба Меньєра. Секреторний середній отит, причини, значення алергії і дисфункції слухової труби у генезі захворювання. Дані отоскопії, дослідження слухової функції. Методи консервативного і хірургічного лікування: тимпанопункція, міринготомія, шунтування, лазерне дренування барабанної порожнини. Сенсоневральна приглухуватість – етіологічна класифікація, патогенез, комплексна діагностика, дані акуметрії, сучасні методи консервативного лікування. Профілактика захворювань слухового нерва. Отосклероз – патоморфологічні зміни у скроневій кістці, клінічні симптоми, дані акуметрії та вестибулометрії. Принципи консервативного і хірургічного лікування. Стапедектомія та стапедопластика. Хвороба Меньєра, патогенез, консервативна терапія, показання до хірургічного лікування. Операції на нервах барабанної порожнини, дренування ендолімфатичного мішка, лабіринтектомія.

Тема 11. Особливості перебігу гострого середнього отиту в дитячому віці. Отоантрит (СРС). Антротомія, показання до цих видів операцій, техніка виконання, можливі ускладнення. Аудіометричні показання та протипоказання Профілактика порушень слуху. Значення сурдологічних центрів в диспансеризації хворих із захворюваннями вуха.

Змістовий модуль 3. Захворювання верхніх дихальних шляхів.

Тема 12. Гострі та хронічні захворювання порожнини носа (СРС). Деформація зовнішнього носа і носової перегородки. Ринопластика. Сикоз, екзема, бешиха, ринофіма, фурункул та карбункул носа, можливі ускладнення. Принципи лікування. Гострі риносинусити. Роль інфекції в виникненні гострого риносинуситу, схильність до захворювання. Клінічні стадії. Принципи лікування. Особливості клінічного перебігу гострого риносинуситу у немовлят. Основні форми хронічного риніту (інфекційний, алергічний та інші (гіпертрофічний, атрофічний, вазомоторний, медикаментозний, гормональний, психогенний тощо), клініка, діагностика, лікування. Алергодіагностика в оториноларингології. Сучасні методи лікування захворювань носа.

Тема 13. Гострі і хронічні захворювання приносових пазух. Гострий і хронічний риносинусит - патологоанатомічні зміни, класифікація, загальні і місцеві симптоми. Додаткові методи дослідження: рентгенографія, КТ, МРТ, термографія тощо. Лікування – консервативне і хірургічне. Вікові особливості розвитку приносових порожнин, значення їх у патології ЛОР-органів у дітей. Зв'язок верхньощелепної пазухи з розвитком зубощелепної системи. Показання до операцій на приносових пазухах.

Тема 14. Риногенні і отогенні внутрішньочерепні та орбітальні ускладнення. Реактивний набряк клітковини орбіти та повік, остеоперіостит орбіти, субперіостальний та ретробульбарний абсцеси, флегмона орбіти. Риногенні та отгенні внутрішньочерепні ускладнення. Шляхи проникнення інфекції в порожнину черепа. Екстрадуральний і субдуральний абсцеси, менінгіт, тромбоз печеристого і сигмовидного синусів. Клініка ускладнень, принципи лікування.

Тема 15. Курація хворих. Збір анамнезу тематичного хворого. Зовнішній огляд хворого та ендоскопічне дослідження ЛОР органів. Аналізування додаткових методів обстеження (загальноклінічних, аудіограм, імпедансометрії, рентгенограм, КТ, МРТ, УЗД, даних біопсії, бактеріологічного дослідження тощо). Проведення диференційного

діагнозу. формування остаточного клінічного діагнозу. Аналіз літератури. Написання історії хвороби.

Тема 16. Гострі тонзилофарингіти та їх ускладнення. Гострі тонзилофарингіти, клініка, лікування. Гострі бактеріальні тонзиліти. Диференційна діагностика. Загальні принципи обстеження, лікування та профілактики. Ускладнення бактеріальних тонзилітів. Паратонзиліт, паратонзилярний абсцес, парафарингеальний абсцес, внутрішньомигдаликовий абсцес, аденофлегмона, медіастиніт, тонзилогенний сепсис. Абсцестонзилектомія. Заглотковий абсцес.

Тема 17. Хронічні запальні захворювання глотки та їх ускладнення. Хронічний тонзиліт: етіологія, патогенез, діагностика. Класифікація хронічного тонзиліту (рекурентний та рецидивуючий). Показання до тозилектомії. Гіпертрофія глоткового, піднебінних і язикового мигдаликів, хронічний назофарингіт. Принципи лікування (консервативного та хірургічного). Хронічні фарингіти, етіологія, класифікація, принципи лікування.

Тема 18. Гострі вторинні тонзиліти (СРС). Гострі вторинні тонзиліти: ураження мигдаликів при інфекційних захворюваннях (дифтерії, скарлатині, туляремії, черевному тифі) та при захворюваннях системи крові (інфекційному мононуклеозі, агранулоцитозі, лейкозах). Характерні зміни формули крові. Методи лікування.

Тема 19. Гострі та хронічні запальні захворювання гортані. Стенози гортані. Гострий ларингіт, класифікація. Гострий ларинготрахеїт у дітей: етіологія, клініка, принципи лікування, види назотрахеальних інтубацій. Хронічний ларингіт: катаральний, гіпертрофічний, атрофічний, клінічні прояви, можливі ускладнення. Використання мікрохірургічної діагностики. Принципи консервативного та хірургічного лікування. Етіологія, класифікація, клініка стенозів гортані. Патофізіологічні механізми компенсації та декомпенсації при недостатності дихання. Невідкладна допомога та етіопатогенетичне лікування стенозів гортані у залежності від стадії. Комплектування набору інструментів для трахеотомії. Техніка виконання трахеотомії, конікотомії, можливі ускладнення. Принципи догляду за трахеостомою і трахеоканюлею.

Тема 20. Доброякісні пухлини верхніх дихальних шляхів та вуха (СРС). Доброякісні пухлини носа і біляносових пазух (остеома, папілома, ангіофіброма). Доброякісні пухлини глотки (юнацька ангіофіброма основи черепа). Доброякісні пухлини гортані (фіброма, папілома). Гломусні пухлини ЛОР органів. Акустична невринома. Принципи лікування.

Тема 21. Злоякісні пухлини ЛОР-органів. Злоякісні пухлини верхніх дихальних шляхів та вуха, класифікація. Ранні та пізні ознаки злоякісних пухлин гортані, глотки, носа, приносових пазух, вуха, стадії захворювання, клініка, діагностика, в тому числі принципи ранньої діагностики. Мікроларингоскопія в діагностиці та лікуванні раку гортані. Вибір методу лікування у залежності від гістологічної будови, локалізації та стадії пухлини. Показання до променевого, хірургічного та хіміотерапевтичного методів лікування. Комплексна та комбінована терапія. Органозберігаючі та реконструктивні операції на гортані, приносових пазухах.

Тема 22. Інфекційні гранульоми верхніх дихальних шляхів та вуха (СРС). Умови виникнення і види інфекційних гранульом верхніх дихальних шляхів. Склерома: етіологія, епідеміологія, особливості локалізації, клінічні стадії, діагностика. Прояви первинного, вторинного, та третинного сифілісу носа, глотки, диференційна діагностика з туберкульозом. Особливості ураження внутрішнього вуха при сифілісі. Туберкульоз носа. Туберкульоз гортані, клініка, діагностика, зв'язок з туберкульозним ураженням інших органів. Сучасні методи лікування інфекційних гранульом верхніх дихальних шляхів та вуха.

Змістовий модуль 4. Невідкладна допомога при захворюваннях ЛОР-органів.

Тема 23. Травми носа, носові кровотечі. Діагностика травм носа і приносових пазух (пальпація, огляд, рентгенографія кісток носа в боковій проекції). Класифікація травм носа. Перша допомога при травмах. Місцеві і загальні причини носових кровотеч. Місцеві і загальні засоби зупинки носових кровотеч. Техніка передньої і задньої тампонад носа. Методи зупинки кровотечі з зони Кісельбаха (припікання судин слизової оболонки, хірургічна зупинка носової кровотечі). Кровотечі з решітчастого лабіринту, методи їх зупинки.

Тема 24. Сторонні тіла ЛОР органів. Опіки стравоходу. Різновиди сторонніх тіл вуха, симптоматика, особливості видалення. Механізм аспірації сторонніх тіл у дихальні шляхи. Особливості клініки при сторонніх тілах гортані та трахеї, бронхів методи їх видалення. Рентгенологічне обстеження хворого. Феномен Гольцкнехта-Якобсона. Методи діагностики і видалення. Симптоматика та ускладнення сторонніх тіл глотки і стравоходу. Етапи обстеження хворого з підозрою на стороннє тіло глотки і стравоходу. Рентгенологічні методи дослідження. Ускладнення сторонніх тіл глотки та стравоходу.
Опіки стравоходу. Види опіків стравоходу. Характер некрозу при хімічному опіку кислотами, лугами. Патологоанатомічні та клінічні стадії опіків стравоходу. Клініка та перша допомога при опіках стравоходу. Обсяг інфузіонної терапії. Профілактика та лікування рубцевих стенозів стравоходу. Бужування стравоходу.

Тема 25. Захист історії хвороби. Етіологія, патогенез, клініка, методи діагностики та лікування хворого, що підлягав курації. Проведення диференційного діагнозу. Прогноз до одужання та подальшого ведення хворого.

Диференційований залік. Здобувач вищої освіти вирішує 20 тестових завдань типа «Крок – 2», відповідає теоретичні питання, вирішує тематичне завдання та відповідає на питання до нього, демонструє практичну навичку.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		лекції	семінари	практичні	лабораторні	СРС
Змістовий модуль 1. Клінічна анатомія, фізіологія, методи дослідження ЛОР органів.						
Тема 1. Ендоскопічні методи дослідження ЛОР органів.	3	0	0	2	0	1
Тема 2. Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження слухового аналізатора.	3	0	0	2	0	1
Тема 3. Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження вестибулярного аналізатора.	3	0	0	2	0	1
Тема 4. Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження носа, біляносових пазух.	3	0	0	2	0	1
Тема 5. Клінічна анатомія, фізіологія та	3	0	0	2	0	1

методи дослідження носа, приносових пазух, глотки, гортані, трахеї, стравоходу.						
Разом за змістовим модулем 1	15	0	0	10	0	5
Змістовий модуль2. Захворювання вуха.						
Тема 6. Захворювання зовнішнього вуха	3	2	0		0	3
Тема 7. Гострий гнійний середній отит. Мастоїдит.	4		0	2	0	1
Тема 8. Атипові форми мастоїдитів	3		0		0	3
Тема 9. Хронічний гнійний середній отит, лабіринтит.	4		0	2	0	1
Тема 10. Негнійні захворювання вуха: секреторний середній отит, ексудативний отит, сенсоневральна приглухуватість, отосклероз, хвороба Меньєра.	3		0	2	0	1
Тема 11. Особливості перебігу гострого середнього отиту в дитячому віці. Отоантрит	3		0		0	3
Разом за змістовим модулем 2	20	2	0	6	0	12
Змістовий модуль 3. *Захворювання верхніх дихальних шляхів.*						
Тема 12. Гострі та хронічні захворювання порожнини носа	3					3
Тема 13. Гострі і хронічні захворювання приносових пазух.	6	2		2		2
Тема 14. Риногенні і отогенні внутрішньочерепні та орбітальні ускладнення.	3			2		1
Тема 15. Курація хворих.	3			2		1
Тема 16. Гострі тонзилофарингіти та їх ускладнення.	5	2		2		1
Тема 17. Хронічні запальні захворювання глотки та їх ускладнення.	3			2		1

Тема 18. Гострі вторинні тонзиліти	3					3
Тема 19. Гострі та хронічні запальні захворювання гортані. Стенози гортані.	4			2		2
Тема 20. Доброякісні пухлини верхніх дихальних шляхів та вуха	3					3
Тема 21. Злоякісні пухлини ЛОР-органів.	3			2		1
Тема 22. Інфекційні гранульоми верхніх дихальних шляхів та вуха	3					3
Разом за змістовим модулем 3	39	4		14		21
Змістовий модуль 4. Невідкладна допомога при захворюваннях ЛОР-органів.						
Тема 23. Травми носа, носові кровотечі.	4	0		2		2
Тема 24. Сторонні тіла ЛОР органів. Опіки стравоходу.	3			2		1
Тема 25. Захист історії хвороби.	3			2		1
Разом за змістовим модулем 4	10			6		4
Диференційований залік.	6			2		4
Індивідуальні завдання	0	0	0	0	0	0
Усього годин	90	6	0	38	0	46

5. Теми лекційних / семінарських / практичних / лабораторних занять

5.1. Теми лекційних занять

№ з.п.	ТЕМА	Кількість годин
1.	Біоетика в оториноларингології. Гострі та хронічні середні отити. Мастоїдити. Лабіринтити. Методи консервативного та хірургічного лікування отитів.	2
2.	Гострі та хронічні риносинусити. Риногенні ускладнення.	2
3.	Запальні захворювання глотки, гортані. Пухлини ЛОР органів	2
	Разом	***6***

5.2. Теми семінарських занять

Семінарські заняття не передбачені.

5.3. Теми практичних занять

№ з.п.	ТЕМА	Кількість годин
1	Ендоскопічні методи дослідження ЛОР органів	2
2	Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження слухового аналізатора.	2
3	Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження вестибулярного аналізатора.	2
4	Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження носа, приносових пазух	2
5	Клінічна анатомія, фізіологія та методи дослідження глотки, гортані, трахеї, стравоходу.	2
6	Гострий гнійний середній отит. Мастоїдит. Антромастоїдотомія.	2
7	Хронічний гнійний середній отит, лабіринтит.	2
8	Негнійні захворювання вуха:катар середнього вуха, сенсоневральна туговухість, отосклероз, хвороба Меньєра.	2
9	Гострі і хронічні захворювання приносових пазух.	2
10	Риногенні і отогенні внутрішньочерепні та орбітальні ускладнення.	2
11	Курація хворих.	2
12	Гострі тонзилофарингіти та їх ускладнення	2
13	Хронічні запальні захворювання глотки та їх ускладнення.	2
14	Гострі та хронічні запальні захворювання гортані. Стенози гортані.	2
15	Злоякісні пухлини ЛОР-органів.	2
16	Травми носа, носові кровотечі.	2
17	Сторонні тіла ЛОР органів. Опіки стравоходу.	2
18	Захист історії хвороби.	2
19	Диференційований залік	2
	Всього	38

5.4. Теми лабораторних занять

Лабораторні заняття не передбачені**.**

6. Самостійна робота здобувача вищої освіти

№	Назва теми / види завдань	Кіл-ть годин
1.	Тема 1. Підготовка до практичних занять	1
2.	Тема 2. Підготовка до практичних занять	1
3.	Тема 3. Підготовка до практичних занять	1
4.	Тема 4. Підготовка до практичних занять	1
5.	Тема 5. Підготовка до практичних занять	1
6.	Тема 6. Вивчення теми СРС	3
7.	Тема 7. Підготовка до практичних занять	1
8.	Тема 8. Вивчення теми СРС	3
9.	Тема 9. Підготовка до практичних занять	1
10.	Тема 10. Підготовка до практичних занять	1
11.	Тема 11. Вивчення теми СРС	3
12.	Тема 12. Вивчення теми СРС	3

13.	Тема 13. Підготовка до практичних занять	2
14.	Тема 14. Підготовка до практичних занять	1
15.	Тема 15. Підготовка до практичних занять	1
16.	Тема 16. Підготовка до практичних занять	1
17.	Тема 17. Підготовка до практичних занять	1
18.	Тема 18. Вивчення теми СРС	3
19.	Тема 19. Підготовка до практичних занять	2
20.	Тема 20. Вивчення теми СРС	3
21.	Тема 21. Підготовка до практичних занять	1
22.	Тема 22. Вивчення теми СРС	3
23.	Тема 23. Підготовка до практичних занять	2
24.	Тема 24. Підготовка до практичних занять	1
25.	Тема 25. Підготовка до практичних занять	1
26.	Тема 26. Підготовка до диференційованого заліку	4
	Разом	**46**

7. Методи навчання

Лекції.

Практичні заняття: бесіда, рольові ігри, вирішення клінічних ситуаційних задач, відпрацювання навичок огляду пацієнта, відпрацювання навичок виконання маніпуляцій за переліком 5, інструктаж та відпрацювання навичок на симуляційних муляжах, тренувальні вправи з диференціальної діагностики найбільш поширених отоларингологічних захворювань.

Самостійна робота: самостійна робота з рекомендованою основною та додатковою літературою, з електронними інформаційними ресурсами, самостійна робота з банком тестових завдань Крок-2, самостійне опанування алгоритмів спілкування з ЛОР хворими.

8. Форми контролю та методи оцінювання (у т.ч. критерії оцінювання результатів навчання)

Поточний контроль: усне опитування, тестування, оцінювання виконання практичних навичок, оцінювання комунікативних навичок під час рольової гри, розв'язання ситуаційних клінічних завдань, оцінювання активності на занятті.

Підсумковий контроль: тестування за типом Крок-2, усний диференційований залік.

Оцінювання поточної навчальної діяльності на практичному занятті:

1. Оцінювання теоретичних знань з теми заняття:
- методи: опитування, вирішення ситуаційної клінічної задачі
- максимальна оцінка – 5, мінімальна оцінка – 3, незадовільна оцінка – 2.
2. Оцінка практичних навичок та маніпуляцій з теми заняття:
- методи: оцінювання правильності виконання практичних навичок
- максимальна оцінка – 5, мінімальна оцінка – 3, незадовільна оцінка – 2.
3. Оцінювання роботи із пацієнтом з теми заняття:
- методи: оцінювання: а) комунікативних навичок спілкування з пацієнтом, б) правильність призначення та оцінки лабораторних та інструментальних досліджень, в) дотримання алгоритму проведення диференціального діагнозу, г) обґрунтування клінічного діагнозу, д) складання плану лікування;
- максимальна оцінка – 5, мінімальна оцінка – 3, незадовільна оцінка – 2.

Оцінка за одне практичне заняття є середньоарифметичною за всіма складовими і може мати лише цілу величину(5, 4, 3, 2), яка округлюється за методом статистики.

Критерії поточного оцінювання на практичному занятті

Оцінка	Критерії оцінювання
Відмінно «5»	Здобувач вільно володіє матеріалом, бере активну участь в обговоренні та вирішенні ситуаційної клінічної задачі, впевнено демонструє практичні навички під час огляду хворого та інтерпретації даних клінічного, лабораторних та інструментальних досліджень, висловлює свою думку з теми заняття, демонструє клінічне мислення.
Добре «4»	Здобувач добре володіє матеріалом, бере участь в обговоренні та вирішенні ситуаційної клінічної задачі, демонструє практичні навички під час огляду хворого та інтерпретації даних клінічного, лабораторних та інструментальних досліджень з деякими помилками, висловлює свою думку з теми заняття, демонструє клінічне мислення.
Задовільно «3»	Здобувач недостатньо володіє матеріалом, невпевнено бере участь в обговоренні та вирішенні ситуаційної клінічної задачі, демонструє практичні навички під час огляду хворого та інтерпретації даних клінічного, лабораторних та інструментальних досліджень з суттєвими помилками.
Незадовільно «2»	Здобувач не володіє матеріалом, не бере участь в обговоренні та вирішенні ситуаційної клінічної задачі, не демонструє практичні навички під час огляду хворого та інтерпретації даних клінічного, лабораторних та інструментальних досліджень.

Здобувач допускається до диференційованого заліку за умови виконання вимог навчальної програми та в разі, якщо за поточну навчальну діяльність він отримав не менше 3,00 балів і склав тестовий контроль за тестами «Крок-2» не менш ніж на 90% (20 завдань). Тестовий контроль проводиться на кафедрі на останньому занятті напередодні диференційованого заліку.

Оцінювання результатів навчання під час підсумкового контролю

Зміст оцінюваної діяльності	Кількість балів
Відповідь на теоретичні запитання.	2
Виконання та інтерпретація практичної навички	2
Вирішення клінічної задачі з оцінкою лабораторних та інструментальних досліджень.	1

Критерії оцінювання результатів здобувачів освіти на диференційованому заліку

Оцінка	Критерії оцінювання
Відмінно “5”	Здобувач освіти правильно, точно і повно виконав всі завдання, чітко і логічно відповів на поставлені запитання. Ґрунтовно і всебічно знає зміст теоретичних питань, вільно володіє професійною та науковою термінологією. Логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичних завдань. При вирішенні клінічної задачі правильно інтерпретував дані анамнезу, результати клінічних, лабораторних та інструментальних досліджень, правильно відповідав на всі поставлені питання і переконливо обґрунтовував свою точку зору, міг запропонувати та обґрунтувати альтернативний варіант рішення з окремих питань. При виконанні та інтерпретації практичної навички правильно демонстрував та дотримувався алгоритму їхнього виконання.
Добре	Здобувач освіти достатньо повно виконав всі завдання, чітко і логічно

“4”	відповів на поставлені запитання. Достатньо глибоко і всебічно знає зміст теоретичних питань, володіє професійною та науковою термінологією. Логічно мислить і будує відповідь, використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичних завдань. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускає несуттєві помилки, які усуваються самим здобувачем, коли на них вказує екзаменатор. При вирішенні клінічної задачі припускався несуттєвих помилок чи неточностей в інтерпретації даних анамнезу, результатів клінічних, лабораторних та інструментальних досліджень, без суттєвих помилок відповідав на всі поставлені питання, повно обґрунтовував свою точку зору, проте пропозиція альтернативного варіанту викликала утруднення. При виконанні та інтерпретації практичної навички допустив незначні похибки в алгоритмі та техніці її виконання, виправлені за вказівкою викладача.
Задовільно “3”	Здобувач освіти у неповному обсязі виконав всі завдання, відповіді на додаткові та навідні запитання мають нечіткий, розпливчастий характер. Володіє основним обсягом теоретичних знань, неточно використовує професійну та наукову термінологію. Відчуває значні труднощі при побудові самостійної логічної відповіді, у застосуванні теоретичних знань при аналізі практичних завдань. У відповідях мають місце суттєві помилки. При вирішенні клінічної задачі з помилками інтерпретував дані анамнезу, результати клінічних, лабораторних та інструментальних досліджень, не знав окремих деталей, допускав неточності у відповідях на питання, недостатньо правильно обґрунтовував свої відповіді та трактував формулювання, відчував труднощі у виконанні завдань та пропозиції альтернативних варіантів. При виконанні та інтерпретації практичної навички припустився значних похибок у алгоритмі та техніці її виконання.
Незадовільно “2”	Здобувач освіти не виконав завдання, у більшості випадків не дав відповіді на додаткові та навідні запитання. Не опанував основний обсяг теоретичних знань, виявив низький рівень володіння професійною та науковою термінологією. Відповіді на питання є фрагментарними, непослідовними, нелогічними, не може застосовувати теоретичні знання при аналізі практичних завдань. У відповідях має місце значна кількість грубих помилок. При вирішенні клінічної задачі не міг інтерпретувати отримані дані анамнезу, результати клінічних, лабораторних та інструментальних досліджень, відповісти на поставлені питання, або допускав у відповідях суттєві помилки; не міг обґрунтувати свої рішення чи робив це не переконливо. Альтернативних варіантів не пропонував. При виконанні та інтерпретації практичної навички не продемонстрував або припустився грубих помилок і похибок в алгоритмі та техніці її виконання.

9. Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Оцінка за дисципліну складається на 50% з оцінки за поточну успішність та на 50% з оцінки за диференційований залік.

Середній бал за дисципліну переводиться у національну оцінку та конвертується у бали за багатобальною шкалою (200-бальною шкалою).

Конвертація традиційної оцінки в 200-бальну виконується інформаційно-технічний відділ Університету програмою «Контингент» за формулою:

Середній бал успішності (поточної успішності з дисципліни) х 40

Таблиця конвертації традиційної оцінки у багатобальну

Національна оцінка за дисципліну	Сума балів за дисципліну
Відмінно («5»)	185 – 200
Добре («4»)	151 – 184
Задовільно («3»)	120 – 150
Незадовільно («2»)	Нижче 120

За *рейтинговою шкалою ECTS* оцінюються досягнення здобувачів вищої освіти з освітньої компоненти, які навчаються на одному курсі однієї спеціальності, відповідно до отриманих ними балів, шляхом ранжування, а саме:

Конвертація традиційної оцінки з дисципліни та суми балів за шкалою ECTS

Оцінка за шкалою ECTS	Статистичний показник
A	Найкращі 10% здобувачів
B	Наступні 25% здобувачів
C	Наступні 30% здобувачів
D	Наступні 25% здобувачів
E	Наступні 10% здобувачів

10. Методичне забезпечення

- Робоча програма навчальної дисципліни
- Силабус
- Методичні розробки до практичних занять
- Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти
- Мультимедійні презентації
- Ситуаційні клінічні завдання
- Електронний банк тестових завдань за підрозділами з дисципліни

Навчально-методична література:

1. Заболотний Д.І., Мітін Ю.В., Безшапочний С.Б., Дієва Ю.В. Оториноларингологія. – К.: ВСВ «Медицина», 2017. – 460 с.
2. Попович В.І. Сучасні стандарти лікування гострих запальних захворювань ЛОР - органів (Рекомендації). – Київ, 2019. – 80 с.
3. Бабінець Л.С, Бездітко П.А., Пухлік С.М. та ін Сімейна медицина: у 3 кн.:підручник. Кн.3. Спеціальна частина. Поліпрофільність загальної лікарської практики. – к., 2017. – 680 с.
4. Науменко О.М., Васильєв В.М., Дєєва Ю.В., Безшапочний С.Б. Невідкладна допомога в оториноларингології: навчальний посібник // Всеукраинское специализированное издательство «Медицина». – 2017. – 144с.

11. Питання для підготовки до підсумкового контролю

1. Клінічна анатомія барабанної перетинки. Особливості розташування і будови барабанної перетинки у дітей раннього віку.
2. Клінічна анатомія середнього вуха.
3. Будова спірального органа. Адекватний подразник слухового аналізатора.
4. Механізм звукопроведення (трансмісія, трансформація звуку).
5. Теорії звукосприйняття.
6. Клінічна анатомія півколових каналів та ампулярних рецепторів внутрішнього вуха.
7. Будова отолітового апарату. Адекватні подразники.
8. Вестибулярні ядра та їх зв'язки.
9. Закони Евальда та закономірності ністагменої реакції.

10. Методи дослідження вестибулярного апарату (калорична, обертальна, отолітова проби).
11. Клінічна анатомія порожнини носа.
12. Кровопостачання та іннервація порожнини носа.
13. Клінічне значення приносових порожнин. Клінічна анатомія верхньощелепної пазухи.
14. Клінічна анатомія лобної та решітчастої пазух.
15. Клінічна анатомія основної пазухи.
16. Клінічна фізіологія порожнини носа та приносових пазух.
17. Клінічна анатомія глотки, її відділи.
18. Анатомія лімфаденоїдного глоткового кільця, структура піднебінних мигдаликів. Вікові особливості лімфаденоїдної тканини глотки.
19. Фізіологія лімфаденоїдного глоткового кільця.
20. Клінічна анатомія порожнини гортані, іннервація гортані, її функції.
21. Зовнішній отит: форми, етіологія, клініка, лікування.
22. Гострий гнійний середній отит. Етіологія, патогенез, клініка, лікування.
23. Гострий мастоїдит: визначення поняття, стадії, клініка, діагностика, лікування.
24. Атипові форми мастоїдиту.
25. Диференційна діагностика епітимпаніту і мезотимпаніту.
26. Лікування хронічного гнійного середнього отиту.
27. Лабіринтит: форми, клініка, лікування.
28. Шляхи та етапи розповсюдження інфекції з вуха у порожнину черепа.
29. Синус тромбоз та отогенний сепсис: клініка, лікування.
30. Отогенний менінгіт: клініка та лікування.
31. Хвороба Мен'єра: етіологія, патогенез, клініка. Методи лікування гострої вестибулярної дисфункції.
32. Сенсоневральна приглухуватість: причини, клініка, лікування.
33. Фурункул носа, клініка, лікування.
34. Хронічні риніти: етіологія, патогенез, патологічна анатомія, класифікація.
35. Вазомоторний та алергічний риніти: етіологія, клініка, лікування.
36. Класифікація гострих та хронічних синуїтів.
37. Загальні та місцеві ознаки гострих і хронічних синуїтів.
38. Хронічний одонтогенний гайморит: клініка, діагностика, лікування.
39. Хронічні поліпозні синуїти: етіологія, клініка, комплексне лікування.
40. Риногенні внутрішньочерепні ускладнення: шляхи проникнення інфекції, види ускладнень, принципи лікування.
41. Класифікація тонзилітів.
42. Гострий бактеріальний тонзиліт: клініка, диференційний діагноз, лікування.
43. Вторинні тонзилліти.
44. Паратонзиліт і паратонзилярний абсцес: етіологія, класифікація, лікування.
45. Аденоїдні вегетації: клініка, лікування.
46. Види декомпенсації, консервативне та хірургічне лікування хронічного тонзиліту.
47. Гострий та хронічний фарингіт: етіологія, клініка, лікування.
48. Гострі та хронічні ларингіти: етіологія, клініка, лікування.
49. Класифікація пухлин верхніх дихальних шляхів.
50. Злоякісні пухлини носа та приносових пазух: діагностика, лікування.
51. Принципи лікування злоякісних пухлин верхніх дихальних щляхів.
52. Склерома верхніх дихальних шляхів: етіологія, патанатомія, стадії, лікування.
53. Туберкульоз верхніх дихальних шляхів: клінічні проявлення, диференційний діагноз.
54. Сифіліс верхніх дихальних шляхів: особливості клінічного проявлення, диференційний діагноз.
55. Сторонні тіла вуха, способи їх видалення.

56. Сторонні тіла носа. Засоби видалення. Риноліти.
57. Носові кровотечі: причини, симптоматика, методи зупинки.
58. Стадії стенозу гортані, принципи лікування (медикаментозне, продовжена інтубація, трахеотомія).
59. Опіки стравоходу: причини, патанатомія, клінічні стадії, лікування.
60. Сторонні тіла дихальних шляхів: причини аспірації, анамнез, характеристика сторонніх тіл.

Перелік практичних навичок до диференційного заліку

№ з/п	Назва практичних методик та навичок
1.	Невідкладна допомога при травмах, сторонніх тілах, кровотечах з ЛОР органів
2.	Трахеотомія, кнікотомія, крікотомія
3.	Диференціальна діагностика між справжнім і несправжнім крупом
4.	Огляд зовнішнього вуха і барабанної перетинки
5.	Визначення гостроти слуху: розмовна мова і шепітна
6.	Промивання лакун піднебінних мигдаликів
7.	Видалення неускладненого стороннього тіла з вуха, горла, носа
8.	Передня та задня риноскопія, отоскопія, фарингоскопія, непряма ларингоскопія
9.	Розпізнати і оцінити основні ознаки викривлення носової перегородки, фурункула носа, гострого та хронічного риніту та синуситу
10.	Визначення дихальної та нюхової функції носа
11.	Передня тампонада носа
12.	Взяття мазків з носа та глотки на бактеріологічне та вірусологічне дослідження

12. Рекомендована література

Основна:

1. Попович В.І. Сучасні стандарти лікування гострих запальних захворювань ЛОР - органів (Рекомендації). – Київ, 2019. – 80 с.
2. Бабінець Л.С, Бездітко П.А., Пухлік С.М. та ін Сімейна медицина: у 3 кн.:підручник. Кн.3. Спеціальна частина. Поліпрофільність загальної лікарської практики. – к., 2017. – 680 с.
3. Заболотний Д.І., Мітін Ю.В., Безшапочний С.Б., Дієва Ю.В. Оториноларингологія. – К.: ВСВ «Медицина», 2017. – 460 с.
4. Мітін Ю.В., Науменко О.М., Дєєва Ю.В., Шевчук Ю.В., Островська О.О. Посібник до практичних занять з оториноларингології для викладання за кредитно-модульною системою: Навчальний посібник. – К.: ВСВ «Медицина», 2015. – 136 с.

Додаткова:

1. Лайко А.А., Косаковський А.Л., Заболотна Д.Д., Борисенко О.М., Синяченко В.В., Тимчук С.М., Косакувська І.А., Шух Л.А., Сегал В.В., Гавриленко Ю.В. Дитяча оториноларингологія: Національний підручник. – К.: Логос, 2015. – 576 с.
2. Вказівки з воєнно-польової хірургії / за ред.. Я.Л.Заруцького, А.А.Шудрака.-К.:СПД Чалчинська Н.В.,2014.-396 с.
3. R.Corbridge, N.Steventon. Oxford Handbook of ENT and Head and Neck Surgery//Paperback, 2020. - 496 p.
4. Y.Mitin, Y.Deyeva, Y.Gomza, V. Didkovskyi etc. Otorhinolaryngology// Medicine, 2018. – 264p.
5. R.Probst, G.Grevers, H.Iro. Basic Otorhinolaryngology. A Step-by-Step Learning Guide//Thieme, 2017. – 430p.
6. M. M Paparella. Paparella'S Otolaryngology Head & Neck Surgery (2 Volumes)// Hardcover, 2020. – 460p.
7. Pukhlik S.M., Titarenko O.V. Otorhinolaryngology// Odessa, 2011. – 172 p.

8. Науменко О.М., Задорожня А.Г., Юрочко Ф.Б. Антимікробна терапія в оториноларингології// Медкнига, 2016. – 104с.
9. Заболотний Д.І., Лайко А.А., Мельников О.Ф. [та ін.]. Гіпертрофія лімфаденоїдної тканини глотки – К., Логос, 2009. – 175 с.
10. Лайко А.А., Заболотний Д.І., Гарюк Г.І. [та ін.]. Хронічний риніт. – К.: Логос, 2016. – 147 с.
11. Заболотний Д.І., Тімен Г.Е., Лайко А.А. [та ін.]. Ангіофіброма основи черепа. - К.: Логос, 2017. – 144 с.
12. Лайко А.А., Косаковський А.Л., Заболотна Д.Д., Борисенко О.М., Синяченко В.В., Тимчук С.М., Косакувська І.А., Шух Л.А., Сегал В.В., Гавриленко Ю.В. Дитяча оториноларингологія: Національний підручник. – К.: Логос, 2015. – 576 с.
13. Косаковський А.Л., Юрочко Ф.Б. Середній отит // Міні-атлас.-К.:Тов. «Біокодекс Україна», 2017.- 49 с.
14. Безшапочний С.Б., Гасюк Ю.А., Лобурець В.В. Сучасний підхід в лікуванні гострих риносинуситів. – Полтава, 2015. – 52 с.
15. Заболотний Д.І., Мінін Ю.В., Лайко А.А., Шух Л.А. Синдром обструктивної зупинки дихання під час сну.- К.:Логос, 2015. – 183 с.
16. Лайко А.А., Заболотний Д.І., Косаковський А.Л., Заболотна Д.Д., Гладуш Ю.І., Гавриленко Ю.В., Косаківська І.А., Шух Л.А., Дячук В.В., Біль Б.Н. Фронтит. - К.: Логос, 2015 .- 154с.
17. Лайко А.А., Заболотний Д.І., Косаковський А.Л.,Березнюк В.В., Ткаліна А.В., Заболотна Д.Д., Ткаліна А.В., Гавриленко Ю.В., Косаківська І.А., Шух Л.А., Таран М.В. Дячук В.В., Етмоїдит - К.: Логос, 2015 .- 213с.
18. S.N.Kumar. Clinical Cases In Otolaryngology// Paperback, 2016. – 260p.
19. R.Pasha, J.S.Golub. Otolaryngology-Head and Neck Surgery : Clinical Reference Guid// Paperback, 2017. - 800 p.
20. J. A.Seikel, D.G.Drumright, D.J.Hudock. Anatomy and Physiology for Speech, Language, and Hearing //Format Hardback, 2019. - 700 p.
21. K.S.Helfer, E.L.Bartlett, A.N.Popper, R.R.Fay. Aging and Hearing: Causes and Consequences// Hardback< 2020. – 326p.
22. A.Al-Qahtani, H.Haidar, A.Larem. Textbook of Clinical Otolaryngology// Hardback, 2020. - 1155 p.
23. Z.Mu, J.Fang. Practical Otorhinolaryngology, Head and Neck Surgery: Diagnosis and Treatment// Hardback, 2020. - 314 p.
24. H.H.Ramadan, F.M.Baroody. Pediatric Rhinosinusitis// Paperback, 2020. - 300 p.
25. P.W.Flint, B.H.Haughey, V.J.Lund, K.T.Robbins, J.R.Thomas, M.M.Lesperance, H.W.Francis. Cummings Otolaryngology: Head and Neck Surgery, 3-Volume Set// Format Hardback, 2020. - 3568 p.

13. Електронні інформаційні ресурси

1. http://moz.gov.ua– Міністерство охорони здоров'я України
2. www.ama-assn.org – Американська медична асоціація / AmericanMedicalAssociation
3. www.who.int – Всесвітня організація охорони здоров'я
4. www.dec.gov.ua/mtd/home/ - Державний експертний центр МОЗ України
5. http://bma.org.uk– Британська медична асоціація
6. www.gmc-uk.org- General Medical Council (GMC)
7. www.bundesaerztekammer.de – Німецька медична асоціація